

Værdsættelsesfasen i arbejdsprocessen

Michael Husen, 1984

At værdsætte sit resultat

I den afsluttende fase af arbejdsprocessen ser man på resultatet af arbejdet og sammenligner med det mål, man satte sig i beslutningsfasen. Man vurderer, om det oprindelige problem er løst tilfredsstillende - eller om man evt. skal begynde forfra med en ny planlægning og udførelse. Man ser på, om det behov, der lå til grund for beslutningen, er tilfredsstillende, hvad enten det er ens eget behov eller andres. Hvis svaret er bekræftende, har man med sin arbejdsproces skabt noget værdifuldt, dvs. foruden at have skabt et produkt, et resultat, af sit arbejde, har man ydermere skabt en værdi. I beslutningsfasen fastlagde man et bestemt mål og fastslog dermed, at et bestemt arbejdsresultat ville være værdifuldt. I værdsættelsesfasen godkender man sit resultat - forudsat, at det er tilfredsstillende - og bekræfter dermed den værdi, man tilskrev det fra starten.

I og med, at man godkender sit eget arbejdsresultat, godkender man også sig selv som den, der har virkeliggjort det. Det giver en skaberglæde eller producentstolthed og virker identitetsbekræftende, idet man får en bekræftelse på, at man faktisk er i stand til at virkeliggøre noget værdifuldt. Derved bliver man selv noget værd og kan bedre stå ved sig selv. En arbejdsløs jord- og betonarbejder har i et interview udtrykt det på denne måde:

Jeg vil helst lave huse. Men jeg har også været med til at lave haller. Og veje. Det er da sjovt at se sådan et hus blive færdigt, ikke? Og sige: Det har du været med til at lave. Det er dejligt at vide, at der skal nogle folk derind. Nu, hvor jeg er arbejdsløs, går jeg sommetider ud og kigger på det, jeg har lavet før. (B. Madsen s. 8f)

Andres anerkendelse

Det spiller også en rolle for værdsættelsen, at andre deltager i den, dvs. at også andre end en selv værdsætter det, man har udrettet. Man kan ikke bygge sin selvrespekt op helt alene. Identiteten har en social side og er afhængig af en vis accept og godkendelse fra omverdenen. Det omsorgsarbejde, der udføres i hjemmene, ofte af kvinder, såsom pasning af børn, syge og gamle, rengøring, madlavning, tøjvask, er karakteriseret ved at have et relativt "usynligt" resultat, og bliver derfor ikke altid værdsat efter fortjeneste af omverdenen. En portion mad er hurtigt spist, og et rent gulv bliver hurtigt beskidt igen. Endvidere udføres disse arbejdsprocesser ofte i ensomhed, så andre ikke kan se anstrengelserne, medens de står på. Men det udgør en betragtelig del af den samlede arbejdsmængde, der udføres i samfundet.

Det arbejde, som har denne karakter af "usynlighed", og som dækker elementære biologiske, psykiske og sociale behov, vil vi kalde omsorgsarbejde. Arbejdet giver ikke udbytte hverken i form af penge eller i form af glæde over et synligt arbejdsresultat. I det omfang arbejdet ikke dækker egne behov for personligt velvære

(det, vi kan kalde egenomsorg), gælder det, at man primært arbejder for andre på grundlag af pligtfølelse og kærlighed - og for manges vedkommende med basis i en økonomisk afhængighedssituation. Norske kvinder bruger gennemsnitligt ca. 5 timer daglig til denne type arbejde, mens det tilsvarende tal for mænd er ca. 0,8 timer. Forskellen mellem mænd og kvinder når det gælder arbejdet i den ulønnede produktion, består altså ikke kun i, at mænd laver så meget mindre, men at de også stort set laver "noget andet" end kvinderne. "Omsorgsverdenen" er i alt væsentligt en kvindeverden, og det arbejde, som ses, er mandsarbejde. (Wærness s. 138)

I en markeds- og vareøkonomi må man ofte nøjes med en symbolsk værdsættelse i form af, at man kan sælge produktet af sit arbejde, at nogen vil betale for det, enten i form af direkte betaling for produktet (varen), eller i form af løn for arbejdsindsatsen eller -tiden. Det, at nogen vil betale for arbejdspræstationen bliver et symbol på, at man har udrettet noget værdifuldt, opfyldt et behov. Men det er en indirekte værdsættelse. Den direkte værdsættelse kræver, at man selv kan opleve, at ens produkt opfylder behov. Som en murer, der kan se, at der bor nogen i huset, han har bygget, eller en musiker, der oplever, at hans musik kan få folk ud på dansegulvet.

Hvis man ikke udfører eller deltager i 4. fase af arbejdsprocessen: værdsættelsen (evalueringen), er ens arbejde fremmedgjort, eller man er fremmedgjort i forhold til sit arbejde. Man kan da ikke tage stilling til sin arbejdsproces eller til den næste arbejdsproces på baggrund af en vurdering af resultatet af den forrige. Industriarbejderen er som regel afskåret fra deltagelse i 4. fase. Ikke blot er han pga. vareproduktionens anonyme marked afskåret fra at se produktet i brug, se dets brugsværdi udfolde sig, men han er endog afskåret fra at se det blive solgt (endsige selv at sælge det). Det tager virksomhedens salgsafdeling sig af. Han er dermed stort set afskåret fra at opleve resultatet af sit arbejde som værdifuldt og nødvendigt. Arbejde, som den arbejdende ikke får lov til selv at værdsætte, er fremmedgjort arbejde. En af de ting, selvstændige erhvervsdrivende oftest fremhæver som en arbejdstilfredsstillelse, de ikke vil undvære, selv om det måske koster hårdt slid og giver ringe indtjening, er netop glæden ved "selv at se resultatet af sit arbejde". Dvs. selv at værdsætte sit arbejde.

Saglighed

Foruden at være en vurdering af resultatet er værdsættelsen også en vurdering af hele arbejdsprocessen. En vurdering af, om arbejdet er planlagt og udført på den bedst mulige måde, med de rigtige materialer og metoder, og med al den omhu og kunnen, som opgaven krævede, og som man burde være i stand til at præstere. Eller om man har snydt på nogle punkter, er kommet for let om ved det og er gået på kompromis. Har lavet sjusk. Værdsættelsen er også et tilbageblik på og en vurdering af de tre foregående faser i arbejdsprocessen, og af deres indbyrdes forhold.

Det er en vurdering af, om man har anvendt de midler og metoder og den omhu, som sagen krævede. Arbejdsskolepædagogen Georg Kerschensteiner brugte betegnelsen "saglighed" om arbejde, der er udført på denne måde, og det er denne form for arbejde, der ifl. Kerschensteiner har en pædagogisk dannelsesværdi:

...ikke alt arbejde er arbejde i pædagogisk forstand. Noget sådant finder kun sted, når de saglige, eller med andre ord de heterocentriske interesser, netop gennem dette arbejde vågner hos individet. Det viser sig tydeligt i det tilfælde, hvor overvejelsen over, hvilke midler der er egnede til en fuldstændig fuldendelse af værket, spiller en

afgørende rolle under udførelsen, hvor det altså kan ses, at fuldendelsestendensen er blevet det ledende motiv. (Arbejdsskolen, s. 65)

Betegnelsen "heterocentrisk" betyder, at målet for aktiviteten ligger uden for personen selv, ude i "sagen" (modsat egocentrisk). Som modsætning til det saglige arbejde stiller Kerscheneister "beskæftigelse", som ikke er styret af et på forhånd fastlagt mål, som angiver kursen for aktiviteten, og som dermed slet ikke er en arbejdsproces i egentlig forstand, men en anden form for aktivitet:

...den rene beskæftigelse standser, når lysten til aktiviteten ophører, lige meget om "værket" er færdigt eller ufærdigt, om det nogensinde bliver fuldendt, eller det forbliver ufuldendt, eller kun tilsyneladende fuldendt. Dilettantismen er den blotte beskæftigelses typiske udviklingsform. (Arbejdsskolen s. 65)

Sagligt udført arbejde kan man se i et godt stykke værktøj: en saks, en skruenøgle, en god cykel. Man kan se det i en landbokones eller en kolonihaveejers køkkenhave, eller man kan se det i et godt digt. Kort sagt, man kan se det de steder, hvor hensynet til kvalitet har været det afgørende hensyn. Et stykke værktøj skal være 1. classes kvalitet, hvis en håndværker skal kunne bruge det dagligt, og kolonihaveejeren og digteren lægger hele deres sjæl i arbejdet. Omvendt udføres der temmelig meget usagligt arbejde i de sammenhænge, hvor hensynet til økonomien træder i forgrunden. Industrielle produkter er ofte fremstillet ud fra et kompromis mellem kvalitet og prisbillighed, og ofte er de endda beregnet på ikke at være holdbare for længe, men tværtimod at skulle udskiftes med jævne mellemrum. I vareøkonomien er man som regel mere interesseret i, at tingene bliver solgt i store mængder og i hurtig takt end i, at produkterne fremstilles sagligt og i en sådan kvalitet, at de er virkeligt tilfredsstillende i brug og holdbare i lang tid.

Kunst og kvalitet

Sagligt arbejde og kvalitet er det samme som kunst, hvis man vel at mærke tager ordet "kunst" i ordets oprindelige betydning. Vi har i dag vænnet os til, at kunst er noget særligt og ekstraordinært, en fornem type genstande, der hænges op på vægge, og som man kan se på særlige udstillinger. Ligesådan med skulpturer, teater, musik osv. Men denne udskillelse af kunsten som en særlig institution (med al dens snobberi og økonomiske spekulation) er et nyere fænomen. Oprindeligt betød kunst simpelthen kvalitet. Alle arbejdsprodukter kunne være udført med kunst - kunstfærdigt - og det kan de selvfølgelig stadig og bliver det undertiden også. En mekanikers, en ingeniørs eller en skolelærers arbejde kan være kunst (kvalitet) lige så vel som en kunstners. Men på grund af den kulturbestemte adskillelse mellem en arbejdsinstitution og en kunstinstitution er der større frihed for den, der giver sig ind under kunstinstitutionen (bliver "kunstner") til at organisere sit liv og sin hverdag omkring udførelse af arbejdsprocesser med kvalitet end for den, der tilslutter sig den almindelige arbejdsinstitution. Som lønarbejder er man ofte nødt til at følge et krav om effektivitet, om at nå en vis mængde arbejde om dagen. Som kunstner kan man give sig lov til at stræbe efter kvalitet uden småligt hensyn til den tid, det tager.

Man kan ikke give en opskrift på kvalitet, dvs. man kan ikke lave en brugsanvisning, der sikrer, at hvis bare man følger den, får resultatet af ens arbejde kvalitet. Kvalitet forudsætter, at et menneske engagerer sig personligt i en arbejdsproces, at han "går op i" den. Ligesom det gælder for det kreative element i arbejdsprocessen, kan man kun frembringe virkelig kvalitet, hvis man giver slip på noget af sin selvbevidsthed og hengiver sig til sin opgave og sin arbejdsproces. E. F. Schumacher har påpeget, at det vigtigste redskab i landbrugsarbejde hverken er maskiner eller kunstgødning men

TKO - Tålmodighed og Kærlig Omsorg. (Goldsmith s. 34ff). Robert M. Pirsig giver følgende beskrivelse af sindstilstanden hos den dygtige håndværker - i dette tilfælde en motorcykelmekaniker:

Den dygtige arbejder retter sig aldrig efter én enkelt vejledning. Han foretager det ene valg efter det andet efterhånden som arbejdet skrider frem. Af denne grund er han opmærksom og koncentreret, og det er ikke bare en komedie han spiller. Hans handlinger er i en slags harmoni med maskinen. Grunden til at han ikke retter sig efter et sæt skrevne anvisninger er, at han lader det materiale han arbejder med bestemme sine tanker og handlinger, som så igen indvirker på det givne materiale. Materialet og hans tanker ændrer sig gensidigt i en række vekselvirkninger, indtil hans tanker falder til ro og materialet har fået den rigtige form.

Det lyder som kunst, siger kunslæreren.

Det er kunst, siger jeg. Denne adskillelse imellem kunst og teknik er fuldstændig unødvendig. (Pirsig s. 154)

Boje Katzenelson, der har skrevet om kvalitet i udarbejdelse af skriftlige afhandlinger, beskriver (med henvisning til Pirsig) den sindsro, der er forudsætningen for kvalitet:

Sindsro betyder, at det hele falder på plads af sig selv, uden kramper og gebærder, lydefrit, naturligt og uden mindste spor af tvang (men ikke uden hårdt arbejde). Sindsro er at være ude af sig selv, ude i stoffet. Sindsro er harmonien. Sindsro er, mærkeligt nok, det sande engagement: mennesket går i ét med stoffet, og ud springer, - kvalitet. (Katzenelson s. 185)

Denne sindsro, som er en forudsætning for oplevelse og frembringelse af kvalitet, beskrives også hos Pirsig som en identitetsfølelse. Den arbejdende føler sig identisk med sin arbejdsproces og sit materiale. Selv om denne identitetsfølelse er en væsentlig forudsætning for kvalitetsoplevelse, og dermed for hel identitet hos den arbejdende, må den ikke forveksles med det man normalt forstår ved personlig identitet, og som er knyttet til en persons bevidste selvopfattelse. Selvopfattelsen, og den identitet, der er knyttet til den, hænger sammen med, at vi netop ikke altid kan hengive os men ind imellem er bevidste om os selv, altså selv-bevidste. Den identitet, Pirsig taler om, som en identitet mellem personen og processen, mellem jeget og omverdenen, er netop ikke selvbevidst (så længe den står på), men er en ophævelse af jeg-oplevelsen, dvs. en form for hengivelse. Pirsigs "identitet" svarer nærmere til hvad man kunne kalde "ubevidst identitet". (Pirsig s. 269)

Den selvbevidste side af værdsættelsen består i at vide med sig selv, om man har arbejdet sagligt, om man har lavet kvalitet. Når man udfører en arbejdsproces, begynder man med at fastslå et mål for denne, man vedtager over for sig selv, at et bestemt resultat - hvor beskedent det end er - vil være værdifuldt. Man kan derfor ikke undgå på et eller andet tidspunkt ved slutningen af arbejdsprocessen at stille sig det spørgsmål, om man så har realiseret dette resultat. Om det er udført tilfredsstillende ud fra de forudsætninger og de midler, man havde til rådighed. Katzenelson fremhæver (med henvisning til Pirsig), at man skal stå til ansvar over for sit værk. Man må ansvare den opgave, man har sat sig. (Katzenelson s. 185, Pirsig s. 269). Hvis man ikke kan klare prøven, hvis man må erkende, at man ikke har arbejdet sagligt (selv om man havde muligheden) er der opstået en modstrid hos én: man har på én gang sat et mål og alligevel ikke sat det. Det er en form for begrænset identitet. Selv om det kan være svært at acceptere dette ansvar og det er lettere og mere nærliggende at nøjes med andres vurdering af kvaliteten af det arbejde, man har lavet, er det

alligevel dybest set kun én selv, der virkelig kan foretage denne vurdering. Maleren Emil Nolde har formuleret dette meget selvbevidst i et dagbogsnotat:

Når kunstneren har skabt et værk, der tilfredsstillere ham selv, så kan kejsere og konger og hvem som helst sige, det ikke er noget; det ændrer slet ikke den skabendes bevidsthed. (Nolde 24.11.1941)

Fremmedgørelse

I den moderne kultur, hvor kunsten er udgrænset til en særskilt institution, er den største del af arbejdet (den industrielle arbejdsinstitution) præget af mangel på kvalitet og mangel på engagement hos de arbejdende. Arbejdereren, siger Pirsig, føler intet ansvar for det, han laver, ejeren føler intet ansvar for sin fabrik og forbrugeren føler intet ansvar over for det, han forbruger. Den manglende kvalitet hænger sammen med den almindelige fremmedgørelse og begrænsede identitet. Hel identitet forudsætter, at man lader kvaliteten være afgørende i de arbejdsprocesser, man udfører. Og at insistere på kvalitet kan få vidtrækkende konsekvenser:

...fordi valget af kvaliteten i høj grad ændrer ens personlighed. Og ikke alene forandres arbejdet og én selv, men også ens venner, for kvaliteten breder sig som ringe i vandet. Det arbejde man udførte med omhu, en omhu, som man ikke regnede med ville blive bemærket, bliver bemærket og den som bemærker det kommer i et bedre humør og giver sit forbedrede humør videre til andre. På den måde kan kvalitet få en stor udbredelse og langtrækkende virkninger. (Pirsig s. 269 og 230f)

Mange mennesker får ikke lov til at arbejde sagligt, frembringe kvalitet, selv om de godt kunne og gerne ville. Det gælder f.eks. den industriarbejder, hvis arbejde er nøje fastlagt af hans overordnede og ikke giver ham spillerum for hverken saglighed eller usaglighed, i og med, at han kun deltager i en begrænset udførelsesfunktion inden for den samlede arbejdsproces. Og det gælder de socialrådgivere og andre socialarbejdere, der af deres ansættende offentlige myndighed bliver tvunget til at arbejde under forhold, der gør, at deres arbejde hele tiden bliver usagligt, i forhold til, hvad det kunne være, hvis de fik lov til at bruge den viden og de kvalifikationer, de har. De bliver tvunget til at gå ind i mange flere sager end de kan nå at behandle ordentligt. Arbejdspresset kan betyde, at socialrådgiveren f.eks. kun kan tillade sig at bruge 12 minutter på hver klient, og det siger sig selv, at den arbejdsproces, det er at hjælpe et menneske, der har problemer og er i vanskeligheder, ikke kan udføres sagligt på 12 minutter. Flertallet af socialrådgivere bliver efter sigende enten psykisk nedbrudte af arbejdet, eller også bliver de følelsesafstumpede som et nødvendigt, men uhensigtsmæssigt og identitetsskadende forsvar.

I det moderne økonomiske system, der bygger på vareproduktion og -udveksling, er der sket en adskillelse mellem produktionen af en ting og konsumtionen af den. Den arbejder, der producerer tingen, ser ikke den forbruger, der konsumerer den, og konsumenten ser ikke producenten, eller i det hele taget ser han ikke, at tingen er produceret, og at den er et resultat af en arbejdsproces. Alvin Toffler beskriver det således (i Den tredje bølge), at der er skudt en "usynlig kile" ind mellem producent og konsument. Hermed er også den 4. fase i arbejdsprocessen, værdsættelsen, adskilt fra de øvrige, eller i hvert fald fra fase 2 og 3. Værdsættelsen, taget for sig selv, svarer til det rene forbrug uden den forudgående produktive arbejdsproces (fase 2 og 3). Konsumenten går direkte fra fase 1, et opstået behov, til fase 4: tilfredsstillelsen af dette behov. I en kultur, hvor faserne er adskilt på denne måde, opstår der en konsument-mentalitet (forbrugerisme), der er i modstrid med

det krav om og den evne til behovsudskydelse, der er knyttet til gennemførelsen af hele arbejdsprocessen. Toffler beskriver det som en splittelse i den moderne personlighed:

Spaltningen mellem menneskets to roller - producent og forbruger - skabte samtidig en splittet personlighed. Den selvsamme person, der (som producent) fik at vide hjemme, i skolen eller af sin chef, at han skulle udskyde tilfredsstillelsen af sine lyster og være disciplineret, behersket, tilbageholdende, lydig, spille med på holdet, lærte samtidig (i sin rolle som konsument) at stræbe efter øjeblikkelig tilfredsstillelse af sine ønsker, at være hedonistisk og ikke beregnende, at lade disciplinen fare, at følge sine egne individuelle tilbøjeligheder - kort sagt, at være en helt anden person. Især i Vesten rettedes alle reklamebranchens kanoner mod forbrugeren og tilskyndede hende eller ham til at låne penge, til at købe efter sine indskydelser, til "at flyve på ferie nu og betale senere". Og man bildte forbrugeren ind, at han udførte en patriotisk handling ved at gøre det, idet man på den måde holdt hjulene i gang i landets økonomiske system. (Toffler s. 51)

Den narcissistiske personlighed

Adskillelsen mellem konsumtion og produktion, og dannelsen af en forbrugermentalitet, er medvirkende til at udvikle den såkaldte "narcissistiske" personlighed. Narcissisten beskrives af Christopher Lasch som en person, der ikke er i stand til at opnå tilfredsstillelse og selvrespekt (identitet) ved egen hjælp, dvs. gennem sine egne handlinger, beslutninger og følelser, men er overdrevent og sygeligt afhængig af bekræftelse fra omverdenen. Den sygelige narcissist beskrives således:

... ferm til at manipulere det indtryk han gør på andre, glubende efter beundring, men fuld af foragt for dem, han manipulerer til at give sig den; umættelig efter følelsesmæssige oplevelser, som kan udfylde et indre tomrum; skrækslagen for alderdom og død.

Han er begærlig i den forstand, at hans begær er uden grænser, og samler derfor ikke gods og forråd til fremtiden på den måde, som den begærlige individualist fra forrige århundredes politiske økonomi gjorde det, men forlanger omgående tilfredsstillelse og lever i en tilstand af rastløst, umætteligt begær. (Lasch s. 49, 16)

I den nyere psykoanalytiske litteratur forklares den sygelige narcissisme som et fænomen, der nedarves fra mor til barn. Moderen bruger det lille barn til at tilfredsstille sit eget (narcissistiske) behov for kærlighed og anerkendelse, i stedet for at give barnet lov til at være centrum og blive elsket for dets egen skyld. Derved udvikles hos barnet en tilsvarende form for identitet, der er overdrevent afhængig af omverdenen og mangler et tyngdepunkt i personen selv. Men Christopher Lasch beskriver narcissismen som et gennemgående kulturfænomen i vor tid, og som et fænomen, der har sammenhæng med andre sider af samfundsudviklingen. Det enkelte menneske er blevet frataget flere og flere af de dagligdags arbejdsprocesser, som enhver kunne udføre tidligere. Produktionen er overtaget af virksomhederne, familien har mistet flere og flere arbejdsfunktioner, som er overtaget af eksperter. Efterhånden kan folk ikke engang opdrage deres børn uden hjælp fra autoriserede eksperter. Lasch ser narcissismen som den psykologiske side af denne afhængighed af andre. Det kan også formuleres sådan, at balancen mellem de 4 faser i arbejdsprocessen er ødelagt,

idet det er blevet muligt at forbruge (værd sætte) uden selv at gennemføre den arbejdsproces, der gør forbruget muligt.

Hvis vi var i stand til uproblematisk at hengive os til nydelsen af de kulturskabte goder, ville det i sig selv ikke være identitetsbegrænsende. Men i og med, at vi er selvbevidste væsener, og i og med, at det hører til vores menneskelige natur både som art og som enkeltindivider at udføre arbejdsprocesser, må det på en eller anden måde være identitetsbegrænsende at blive afskåret fra den nødvendighed og sammenhæng, der er mellem arbejdsprocessens 4 faser. Denne sammenhæng bliver yderligere sløret af de mange faktorer, der i det moderne velfærdssamfund er skudt ind mellem den enkeltes indsats og hans forbrug: skat, renter og sociale ydelser af forskellig art.

Balancen mellem værdsættelse og indsats

Balancen mellem værdsættelse og indsats kan være skæv på mange måder. Arbejdspsykologen Elliott Jaques har opstillet en model til at beskrive dette balanceproblem og dets sammenhæng med stress. Han bruger tre størrelser: K = personens kapacitet, dvs. hans evner i forhold til arbejdet, A = arbejdet og de krav, det stiller, og B = størrelsen af den betaling (løn), man får for arbejdet. Disse tre størrelser kan være i balance med hinanden således, at betalingen svarer til arbejdet og arbejdet svarer til personens kapacitet:

K-A- B

Men de kan også være i ubalance på forskellige måder. F.eks.:

A-B

|

K

hvor betalingen svarer til arbejdet, men arbejdet er for krævende i forhold til personens kapacitet. I alt kan der opstilles 13 kombinationer af de tre størrelser, og Jaques fremhæver denne som den mest stressfremkaldende:

B

|

A

|

K

Blandt disse kan vi udvælge kombination nr. 4 som en stærkt stress-fremkaldende situation. Arbejdet ligger over personens kapacitet, men den pengemæssige belønning er fristende stor. Det er en situation, der udøver en tvingende tiltrækning på nogle mennesker, og som ret ofte findes, f.eks. på højere administrativt niveau, eller på de nyere områder som markedsanalyse og i reklamebranchen. En person, der prøver at klamre sig til sådan en situation, vil efterhånden udvise symptomerne på stress. (Jaques, s. 153)

Men situationen

B

|

K
|
A

dvs. et arbejde, der er for let, og samtidigt er overbelønnet, er også problematisk for karakteren (identiteten). Hvis man ved med sig selv, at man er kommet for let til et resultat, og at andres værdsættelse af resultatet er overdreven i forhold til, hvad det egentlig er værd, kan man ikke bruge denne værdsættelse til en virkelig og holdbar identitetsbekræftelse. Alice Miller berører dette i sin bog *Barneskjebner*:

Efter en vellykket forestilling kan f.eks. en skuespiller spejle sig i det begejstrede publikums øjne og opleve en følelse af guddommelig storhed og almagt. Men hvis glæden over dette ikke har sin rod i den kreative virksomhed og det han udtrykker i spillet, men i overvejende grad er et substitut for tilfredsstillelsen af et gammelt behov for ekko og spejling og for at blive set og forstået, så kan den samme stjerne morgenen efter den store aften opleve lige så stærke følelser af tomhed, meningsløshed og til og med skam og ærgrelse. Kun i det første tilfælde vil han føle sig levende og allerede være optaget af nye opgaver. (Miller s. 48)

Arbejde og opdragelse

Arbejds-pædagogik i dens bedste former bygger bl.a. på værdien af, at eleven kan opnå en ægte og identitetsbekræftende værdsættelse af sin egen (hele) arbejdsproces. At skrive en stil som øvelse i at skrive, som man almindeligvis gør i skolerne, er en "arbejdsproces", der kun bliver værdsat ud fra lærerens eller skolens (abstrakte) normer for stilskrivning. Værdsættelsen består kun i karaktergivningen. Hvis eleven derimod skriver et indlæg til en avis eller et tidsskrift, eller skriver et digt, en novelle, der skal læses af andre, eller et brev, der faktisk bliver sendt af sted og modtaget og læst, er det en hel og ægte arbejdsproces, og eleven har mulighed for at værdsætte sit skriftlige arbejde ud fra den værdi det faktisk har som kommunikation mellem en, der skriver, og en eller flere, der læser. En skriftlig arbejdsproces har først sin fulde mening, når resultatet af den fungerer som kommunikation. Og det er netop det, arbejds-pædagogikken går ud på: at lære gennem at udføre hele og autentiske arbejdsprocesser. I kulturer, der er mindre "udviklede" end vores, og hvor man ikke har indført et skolevæsen, der er løsrevet fra det øvrige samfundsliv, er det en naturlig ting, at opdragelsen af børn foregår som en gradvis indføring i virkelige arbejdsprocesser. Erik H. Erikson refererer i *Barnet og samfundet*, hvorledes drenge opdrages i en indianerstamme:

Den alvor, som præger en familie blandt cheyenne-indianerne, når de fejrer en lille drengs første snerype, ligger fjernt fra vor adfærd. Ved fødslen får den lille dreng en legetøjsbue med pile, og når han begynder at kunne løbe omkring, blev der af manden i familien fremstillet brugbare buer og pile, der passede til hans statur. Han blev gjort opmærksom på dyr og fugle efter en gradueret skala, begyndende med dem, der var lettest at fange eller dræbe, og når han hjembragte den første af hver art, afholdt hans familie en fest for ham og modtog hans bidrag til måltidet med samme højtidelighed, som blev den bøffel til del, som hans far bragte hjem. Når han omsider dræbte en bøffel, var det kun det sidste trin i barndommens skoling, ikke en ny "voksen" rolle, der afveg fra hans erfaringer i barnealderen. (Erikson s. 222)

Og Erikson understreger, hvor vigtigt det er for udviklingen af et barns identitet, at det får reel anerkendelse for reelle præstationer:

Det væsentlige punkt i en sådan børneopdragelse er, at barnet lige fra det spæde stadium uafbrudt vænnes til ansvarlig social deltagelse, samtidig med at de opgaver der ventes løst af det, er tilpasset dets formåen. Modsætningen til vort samfund er meget stor. Et barn yder normalt ikke noget arbejdsmæssigt bidrag til vort industrielle samfund, undtagen hvor det konkurrerer med en voksen; dets arbejde måles ikke med dets egen styrke og duelighed, men med industriens højt opskruede krav. Selv når vi roser et barns indsats i hjemmet, bliver vi forargede, hvis en sådan ros opfattes som værende af samme slags som ros til voksne personer. Barnet får ros, fordi forældrene er velvilligt stemt, uanset om arbejdet er godt gjort efter voksen målestok eller ej, og barnet får ingen fornuftig målestok at vurdere sin præstation efter.

... I så henseende lader børn sig ikke narre af tom ros og nedladende opmuntring. De er måske nødt til i mangel af bedre at acceptere kunstig afstivning af deres selvagtelse, men deres Jeg-identitet vinder kun virkelig styrke gennem helhjertet og konsekvent anerkendelse af virkelige præstationer, dvs. af bedrifter, som kulturen tillægger en vis betydning. (Erikson s. 221f)

Noter og henvisninger

Artiklen er en bearbejdet udgave af kapitlet "4. fase: Værdsættelsen" fra M. Husen: *Arbejde og Identitet*, Kbh. 1984.

Madsen, Benedicte: *Brudstykker om arbejdsløshed* (1976), Psykologisk Institut, Aarhus Universitet 1977.

Wærness, Kari: "Kvinnens omsorgsarbeid i den ulønnete produksjon" i *Arbeid og sysselsetting foran 80-åra*, red. Knut Halvorsen, Oslo 1980, s. 131-160.

Kerschensteiner, Georg: *Arbejdsskolen* (Begriff der Arbeitsschule, 1912), Kbh. 1980.

Kjørup, Søren: *Æstetiske problemer. En indføring i kunstens filosofi*, Kbh. 1971.

Goldsmith, Edward: *Arbejdsløshedens økologi* (The ecological approach to unemployment, 1978), Kbh. 1978. (Goldsmith anvender begrebet TKO med henvisning til Schumacher).

Pirsig, Robert M.: *Zen og kunsten at vedligeholde en motorcykel: En undersøgelse af værdier* (Zen and the art of motorcycle maintenance, 1974), Kbh. 1978.

Katzenelson, Boje: *Vejledning i affattelse af universitetsopgaver og videnskabelige arbejder*, Kbh. 1979.

Nolde, Emil: *Ungemalte Bilder. Aquarelle und "Worte am Rande"*, Köln 1963. (Dagbogscitatet er fra 24.11.1941).

Toffler, Alvin: *Den tredje bølge* (The third wave, 1980), Kbh. 1981.

Lasch, Christopher: *Narcissismens kultur* (The culture of narcissism, 1979), Kbh. 1982.

Miller, Alice: *Barneskjebner* (Das Drama des begabten Kindes und die Suche nach dem wahren Selbst, 1979), Oslo 1980 (om narcissisme i utviklingspsykologisk perspektiv)

Jaques, Elliott: *Work, creativity and social justice*, London 1970.

Erikson, Erik H.: *Barnet og samfundet* (Childhood and Society, 1964), Kbh. 1977.